

Gaál Attila

A SZEKSZÁRDI MÚZEUM HÓDOLTSÁGKORI RÉZEDÉNYEI

A buda—eszéki hadiút mentén fekvő Tolna megyei helységek lakói már néhány nappal a mohácsi vereség után láthatták mocsárbéli rejtekhelekről a diadalmasan észak felé vonuló szultáni csapatokat. Ám sem ők, sem pedig a rövidesen csak pártharcaikkal elfoglalt megyebeli nemesek nem sejtették még ekkor, hogy még három évtized sem múlik el, és Tolna egész területe — Szekszárdtól Simontornyáig, Dombó várától fel Ozoráig — a félhold uralma alá kerül. Még kevésbé azt, hogy hosszú emberöltők múlnak el addig az ugyancsak szeptemberi napig, amikor a Buda felmentésére későn érkező nagyvezért dél felé üldöző felszabadító seregek a megye területére érnek, hogy még ugyanebben az évben, 1686 őszén végleg kivonják azt a szultán fennhatósága alól.

* * *

Ez a hosszúra nyúlt hódoltsági időszak — sok egyéb hatása mellett — olyan mély nyomokat hagyott az itt élők anyagi kultúrájában, hogy annak egyes elemei — elsősorban a fazekasságban, de a népi díszítőművészet egyéb megnyilvánulási területein is — máig felfedezhetőek. Az igencsak indokolt török és hódoltsággkori régészeti kutatások azonban csak nagyon későn kezdődtek meg, s a szekszárdi múzeum török anyagát sokáig csak a véletlenszerű leletek jelentették.¹

A simontornyai és dunaföldvári várfeltárás — bár a munkálatok során előkerült tárgyi anyag erősen másodlagos bánásmódban részesült — már nagyszámú leletet eredményezett. A Szekszárd-újpalánki török palánkvár 1975-ben megkezdett feltárásával pedig már tudatosan törekedtünk a gyűjteményrész hiteles és kormeghatározás szerint is hasznosítható anyagának a fejlesztésére.

A most ismertetésre kerülő réztárgyak többnyire három várfeltárás anyagából származnak, de közlünk olyan szórványként előkerült vagy ismeretlen lelőhelyű régi raktári anyagokat is, melyek kétségkívül kapcsolatba hozhatók a török vagy török hatású balkáni fémművességgel. Tárgyaink zömét a konyhai főző- és étkeződények jelentik, de ide soroltuk a réz gyertyatartókat, konyhai mozsarat és mozsárütöket is, hiszen ezek is a konyhai kultúra szükséges kiegészítő tárgyainak tekinthetők.

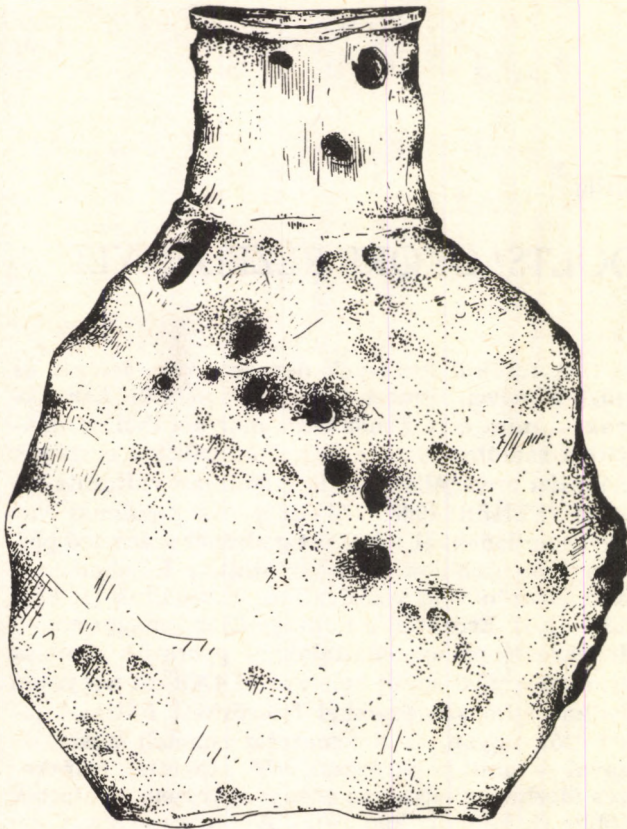
* * *

1. A törökül ibrik-nek nevezett *kiöntöcsöves és gügüm* néven ismert *kiöntöcső nélküli kannák*nak — mint erre Fehér Géza már korábbi munkájában rámutatott — a keleti és balkáni országok náprajzi anyagában ma is számtalan változata ismert (FEHÉR 1968, 283—284). Az újpalánki vár egyik hulladékkal feltöltött gödréből származó példányunk utóbbiak közé tartozott, s feltehetően a szabadtűzön való vízfóralásra használták (1. kép, 12. kép 1). Erre utal a mintegy 35 cm magas edény fenékrészének az oldalfalaknál gyorsabb romlása is. A használat során keletkezett 4×8 cm nagyságú lyukat apró szegecsekkel felerősített folttal kijavították ugyan, de a lemezrész ismételt pusztulásával — amit a parázssal való közvetlen érintkezés idézhetett elő — az edényt már nem javították többé (1. kép, 12. kép 1—2). A vár katonasága ezután célbalövésnél használta céltáblaként, felületén jól láthatók a pisztoly- és puszkagolyók be- és kimeneti nyílásai. Ezután került a hulladékgödörbe, ahol a ráomló égő házmaradványok tették teljesen tönkre.² Hengeres nyaka nem ível befelé mint az eddig ismert példányoké, mégis a szájpere alatt és a vállnál talált szegecslyukak, valamint a nyak tövében lévő domborított díszítőgyűrű alapján kannánkat a bulgáriai anyagból és hazánkban is ismertetett vízfóralók közé sorolhatjuk (PRIMOVSZKI 1955, v; FEHÉR 1968. 36, 37).

2. Népes és változatos csoportját alkotják leleteinknek a különféle kannák szájnnyílására illő *kannafedők és kupakok* (3. kép, 13. kép 1—7). Egyetlen lelőhely nélküli példánytól eltekintve (3. kép; 13. kép 2) valamennyi apró lánccal csatlakozott a kanna fülén lévő átfúrt nyúlványhoz.³ Az Újpalánkról szórványként bekerült példány (3. kép 1; 13. kép 1) rögzítő szegecset egy díszes, háromszögletű alátéttel együtt erősítették fel, s ugyancsak igényesebb munkára utal a felső fogantyú szegecslyuka körüli négyeszeres pontsor is.

Azonos felépítésű, de jóval egyszerűbb kivitelű egy kúpos fejű fogantyúval ellátott — ugyancsak Újpalánkról származó — kupak (3. kép 4; 13. kép 4), míg a többi példánynál a középponti helyzetű fül egyszerre volt rögzítő és fogantyú is.

Kivétel nélkül minden kupak két darabból — egy az alig íveltől a félgömb alakúig változó — felsőrészből és egy gyűrűszerűen kiképzett, lefelé szűkülő alsó pántrészből állt. Mindkét féldarabot meg-

1. kép Rézkanna Újpalánkról
Fig. 1. Copper can from Újpalánk

peremezték, majd a felsőt az alsóra hajlítva erősen, élszerűen összekalapálták. A befelé szűkülő alsó rész így beleilleszkedett a kanna szájnyílásába, míg a kialakított peremen a kupak felfeküdt.⁴

Az ismertetett kupakok többsége a hazai török leletanyagban gyakran megtalálható (FEHÉR 1960, 11. t. 3; FEHÉR 1968, 64–68), ritkábbnak csupán a dunaföldvári várból származó áttört példányt tekinthetjük (3. kép 6; 13. kép 6), amely inkább a di-

2. kép Rézüst fedővel Dunaföldvárról
Fig. 2. Copper cauldron with cover from Dunaföldvár

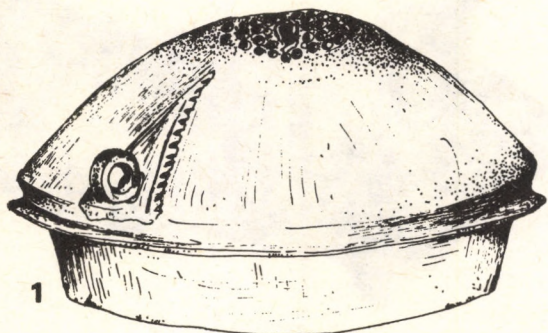
szesebb kivitelű kannák fedélmegoldását példázza.

3. Ibrik tartozéka az Újpalánkról származó ónozott réz *kiöntőcső* (3. kép 8; 13. kép 8). Jelenlegi hosszúsága 14 cm, s ez alatta marad mind a XVI–XVII. századi magyarországi anyagban, mind a balkáni anyagban napjainkig meglévő kiöntőcsöves kannák csőhosszának. Ezek indítása rendszerint nem sokkal közvetlenül az edény legszélesebb pontja felett van, s a karcsú, előre ívelő cső a szájnyílás szintjének közelébe vagy a fölé magasodik (PRIMIVSZKI 1955, 65 a–b; FEHÉR 1975, 69, 74. kép). Példányunk mind hosszúság, mind pedig a vég kialakítása szerint leginkább az esztergomi kannák kiöntőcsöveivel mutat rokonságot, bár nem annyira hajlított mind azok⁵ (FEHÉR 1968, 27–30. kép).

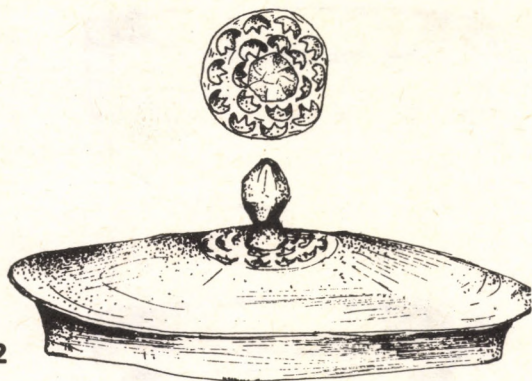
4. Az *üstformájú rézedényeket* gyűjteményünkben két kiegészített, valamint egy töredékdarab képviseli:

a) A dunaföldvári vár rézedény-leletéből származó bogrács alakú üst pereme vízszintesen és függőlegesen tagolt, füle nem volt. Sajnos igen roncsolt állapotban került elő, így jelenlegi teljesen lapos fenékrésze valószínűleg a restaurálás eredménye (4. kép 2; 14. kép 1). Ezt látszik alátámasztani a vele egyébként teljesen azonos esztergomi üst domború fenékkialakítása is (FEHÉR 1968, 39. kép).

A törökországi és bulgáriai néprajzi anyagban előforduló nagyon hasonló üstök bizonyítják, hogy ez a különböző ételféleségek sütésére és főzésére is egyaránt alkalmas praktikus edényfajta e területeken napjainkig sem ment ki a használatból. Az újpalánki vár ezekkel csaknem teljesen azonos — sajnos menthetetlenül átégett anyagú — üstje pedig sejteti, hogy a hódoltság idején nálunk is kedvelt edényfajta volt.⁶ A dunaföldvári példány értékét számunkra az is növeli, hogy az eddig ismert hazai anyagból ez az egyetlen, amelynek csonkakúp alakú fedője is megmaradt. Ennek tö-

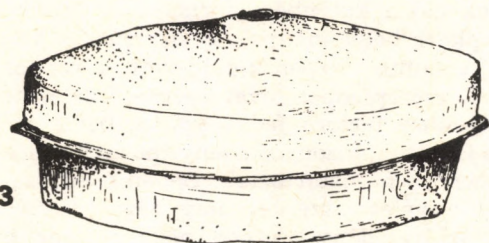
1

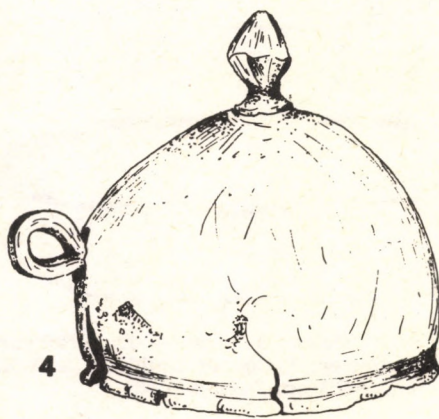
2

5

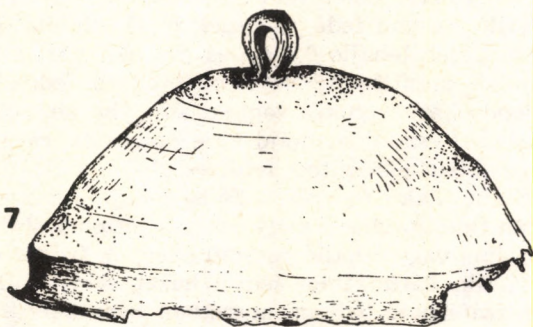
3

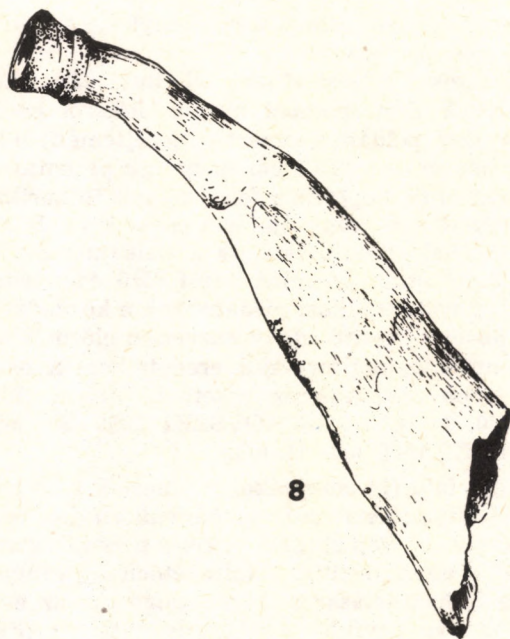
4

6

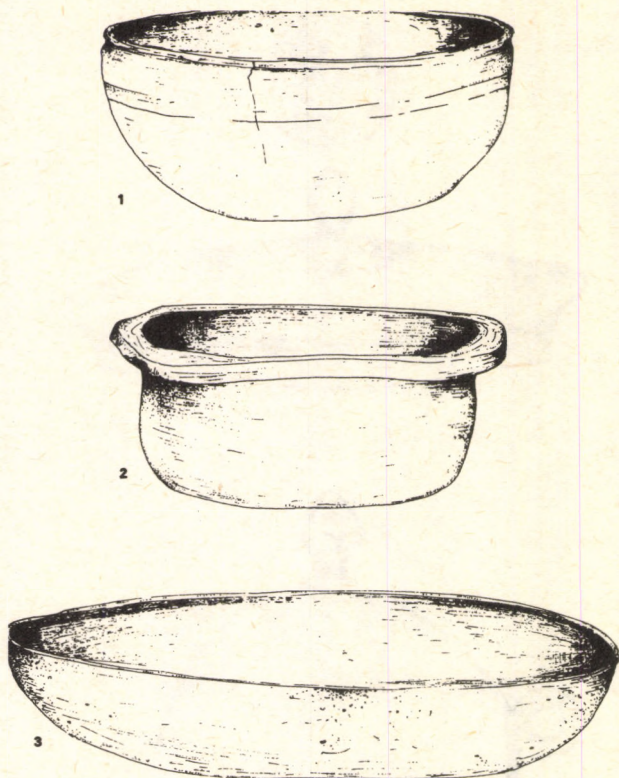

7

8

3. kép Kannafedő. 1, 4, 5, 7. Dunaföldvárról; 2—3. ismeretlen lelőhelyről
 Fig. 3. Can cover. 1, 4, 5, 7. from Dunaföldvár; 2—3 from unknown site

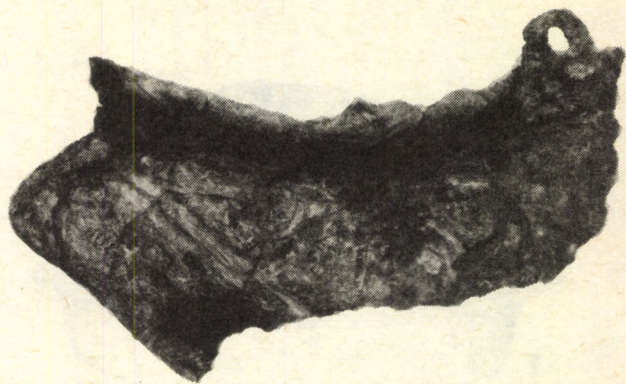

4. kép 1. réztál; 2. rézüst; 3. tepszi — Dunaföldvárról
Fig. 4. 1. Copper platter; 2. Copper cauldron; 3. Baking pan. All from Dunaföldvár

rök nyelvű felirata alapján az edényelet tulajdonosának neve is ismert.⁷

A rézüstök függesztőfüllel ellátott változatát — amelynek Esztergomból három, Pécsről pedig egy igen szép példánya ismert — gyűjteményünkben mindössze egy 22×8 cm nagyságú peremtörredék képviseli (5. kép). Ez a felszegecsett fülkarikával és átívelő réz-, vagy újabban egyre inkább vas függesztőfüllel ellátott üstfajta a balkánon ma is megtalálható csakúgy, mint hazai főző edényeink között. Így hódoltságkori példányaink e közkedvelt hal- és húsfétel készítő edény közvetlen előzményének tekinthetők, míg formájuk eredete kora Árpád-kori cserépbográcsainkhoz vezethető vissza (FEHÉR 1960, 11. t. 7; PRIMOVSKZI 1955. 36. kép a—v; FEHÉR 1968, 40—44. kép).

c) Magas falú (14 cm), vékony lemezből készített az újpalánki ásatásból származó domború aljú rézüst (7. kép 3, 16. kép 2). Igen vékony peremét gömbölyűen visszahajlították, feltehetően ugyanúgy vaspálca felhasználásával, mint ahogy azt az esztergomi anyag egyfűlű rézbográjénél tették (FEHÉR 1968, 60. kép). Közvetlenül a perem alatt helyezkedik el az egyik fül két egymástól 8 cm-re lévő szegecse, s ez arra utal, hogy edényünknek két egymással szembe lévő vékony huzal füle volt, melyek függőlegesen a perem fölé magasodtak. Ez pedig az edény alakját is figyelembe véve a keverő

5. kép Rézüst peremtörredéke az újpalánki várból
Fig. 5. Rim fragment of a copper cauldron from the Újpalánk fort

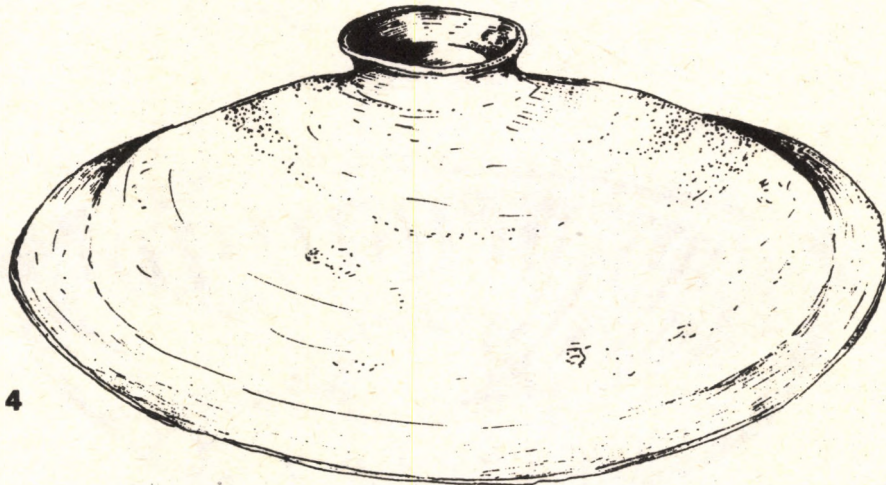
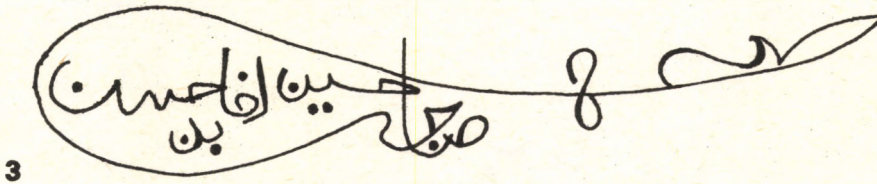
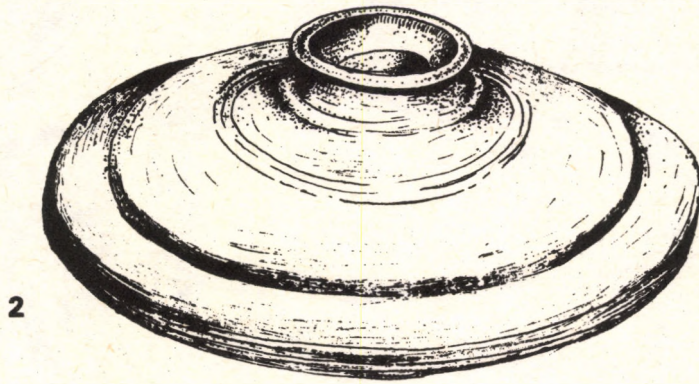
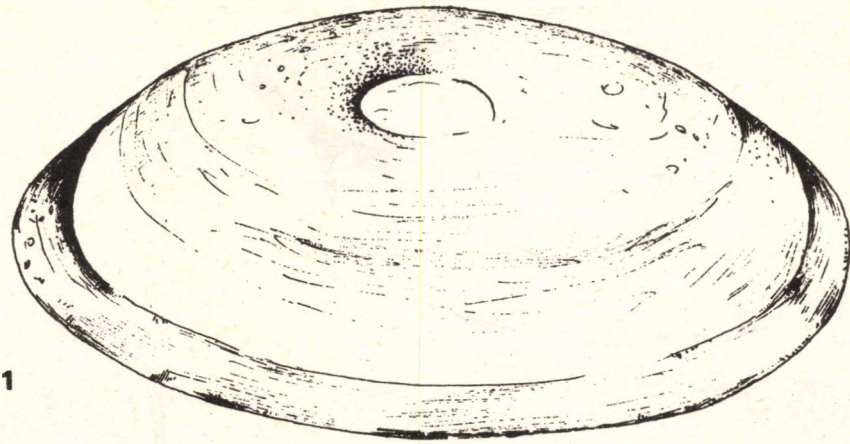
vagy közkeletű nevén a habüstök közé sorolását teszi lehetővé.

5. A hódoltságkori, s ezen belül is a szorosabban vett török emléktárgyakban igen nagyszámban kerültek elő a különböző formájú — erősen kúpos, középkori hagyományokra visszautaló kézikorongolt, valamint szépen kidolgozott, korongon készített — cserépfedők. Jólal kevesebb azonban a rézedényekhez tartozó fedők száma, pedig mint fentebb is láttuk, bizonyos edénytípusokhoz ezek szükségszerűen hozzátartoztak. Éppen ezért szerencsés, hogy a véletlenszerűen napvilágra került dunaföldvári rézedény-leletben négy rézfedő is található.⁸

a) Ezek közül a legkisebb a legáltalánosabb fedőformát képviseli. Sík fedőtesttel, felhajló peremmel, középrészén csonkakúp alakú fogórészszel készítették (9. kép 3; 15. kép 3). Lehet, hogy csupán véletlen, de feltétlenül megemlítenétek tartjuk, hogy pontosan ráillik az ugyanezen leletből származó 14,5 cm szájátmérőjű talpas csészénkre. E fedő párhuzamát részletekbemenően azonos kivitelben az esztergomi edények között találhatjuk meg (*ibid.* 62).

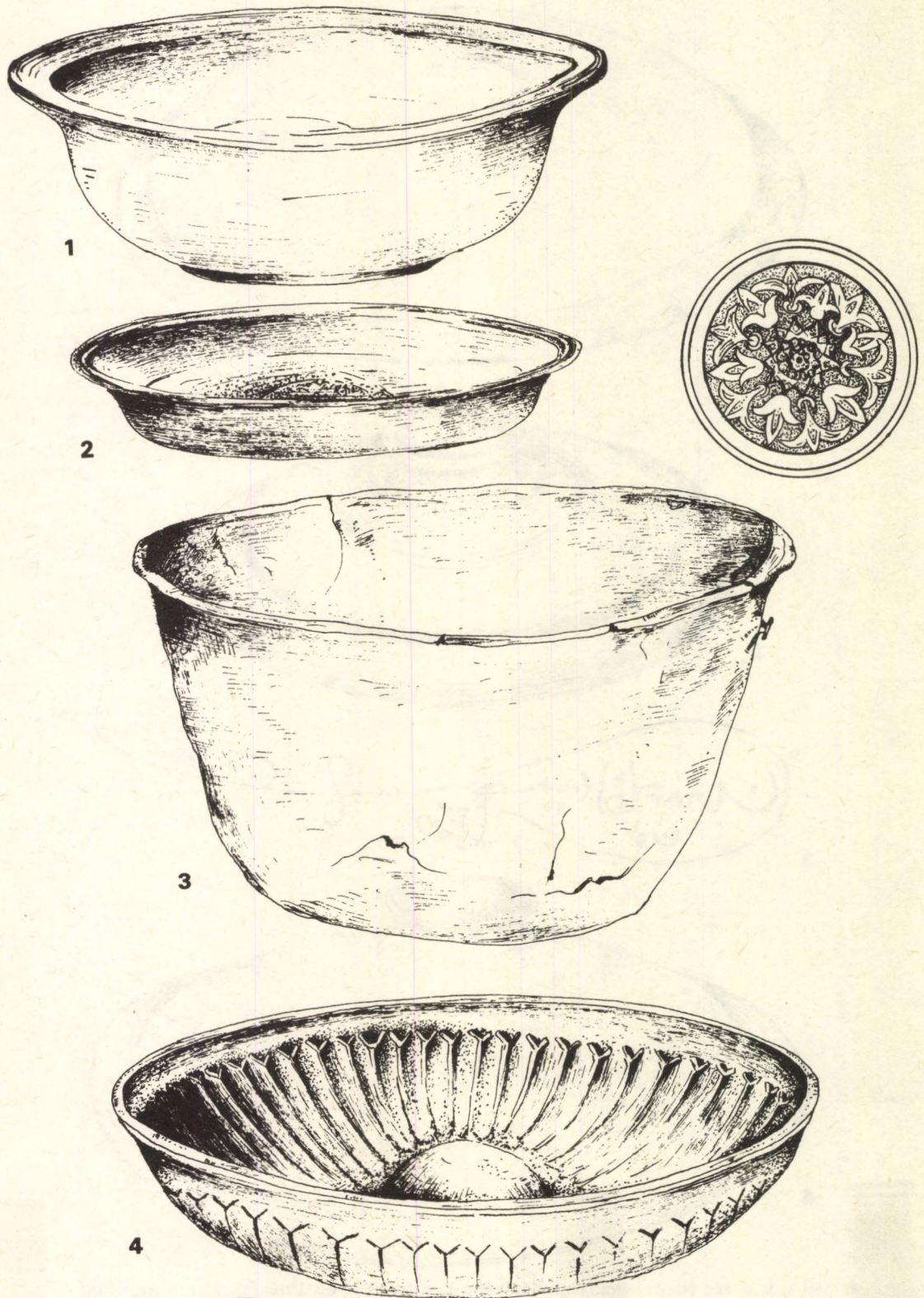
b) Közepes méretűnek számít, a 21 átmérőjű, lehajló peremű fedő, melynek felső felületét és függőlegesen lehajló 0,8 cm-es peremét körbefutó vonalak díszítik. Az enyhén domború fedéltest közepén kerek lyukat vágtak, amelybe kör alakú lemezt illesztettek, majd erre dolgozták rá a külön darabban elkészített felül és alul is nyitott, csonkakúp alakú fogórészt. Főleg lehajló pereme alapján feltételezhető, hogy ezt a fedőtípust elsősorban a sima vagy lehajló peremű edények fedésére használták. Párhuzamát sem a hazai, sem az általunk hozzáférhető balkáni anyagban nem sikerült megtalálnunk (6. kép 2; 15. kép 2).

c) A két nagyobb méretű, vízszintes peremű fedő már nem párhuzam nélküli. Hasonmásait elsősorban a bulgáriai edények között találhatjuk meg egyszerű fogógombos, vagy a miénkhez hasonló, felül nyitott, erősen tagolt fogógombos kivitelben.

6. kép - , 2, 4. réz edényfedők Dunaföldvárról; 4. török nyelvű névfelirat a 3. sz. edényfedőn

Fig. 6. 1, 2, 4. Copper pot covers from Dunaföldvár; 4. Turkish name inscription of pot cover no. 3

7. kép 1. ónozott réztál Madocsáról; 2. ismeretlen lelőhelyű díszített réztál;
3, 4. habüst és ivócsésze Dunaföldvarról

Fig. 7. 1. Tin plated copper platter from Madocsa; 2. Decorated copper platter from unknown site; 3, 4. Whipping cauldron and drinking cup from Dunaföldvár

8. kép Ismeretlen lelőhelyű díszített réztál
Fig. 8. Ornamented copper platter from unknown site

Leggyakrabban tál és lábas formájú vízforraló és főzőedények fedésére készítették őket. Hódoltságori felhasználásuk is elsősorban az ételek főzésénél — ahol a gőzmelegmaradás lényeges feltétel — és melegen tartásuknál feltételezhető.

Mindkét nagyméretű fedőnk (29,5 cm; 27,5 cm átm.) enyhén domború felületű, a kisebb fogó gombja sajnos hiányzik. Ép példányunk belső felületén ónozás nyoma látható, peremének szélén pedig körbefutó vonal utal arra, hogy felületét esztergálással is egyengették (6. kép 4; 15. kép 4). Ez utóbbin található török nyelvű felirat (Sahib-i Hüseyin Aga bin Hasan) szerint egykori tulajdonosa Haszán fia Hüszejn Aga volt, aki egy defter adat szerint 1601-ben mint lovastiszt teljesített szolgálatot a földvári palánkvárban⁹ (VELICS—KAMMERER 1890. II, 703) (6. kép 3; 16. kép 1). Noha hasonló névfeliratos edényt hazai anyagból eddig nem ismerünk, a bulgáriai párhuzamok alapján úgy látszik gyakran előfordult, hogy az edényműves a megrendelő kívánságára a tulajdonos nevét is rávéste az edényre.

Az A. Szlavov által ismertetett anyagban a nagyszámú cirill feliratos edény között négy olyan talpastál is szerepel, amelynél a szerző utal arra, hogy török nyelvű felirat van rajtuk, de szövegüket sajnos nem közli (SZLAVOV 1974, 245—267. kép, 35, 41). Egy XVIII. század második felében készült tálról már tudjuk, hogy felirata szerint Csavus Aga fia Mehmed tulajdona volt (*ibid.* 33. kép), egy plasztikus díszítésű talpgyűrűs levesestálról pedig, hogy Zaim Ibrahim Aga tulajdona (*ibid.* 307. kép). A rilai monostor múzeumában lévő talpastál török feliratából egy érdekes ajándékozási ügylet derül

ki; a szóbanforgó tálal ugyanis Mjuzein Ali-Dzsani Aga ajándékozta a Szt. Iván alapítványnak (*ibid.* 36. kép).

Egy másik — A. Primovszki által közölt — talpastálról pedig a tulajdonosok változása is leolvasható. A széles peremén nyolc vésett arabeszkkel díszített, 1704-ben készített edény az alján lévő felirat szerint előbb Ahmed Aga tulajdonában volt. Az 1857-ben az arabeszkek közé vésett P.T.T.R. kezdőbetűk, majd Filip Lazarof 1912. évi névbévete jelzi, hogy a szokásnak megfelelően az új tulajdonosok is szükségesnek látták nevüket az edényen feltüntetni (PRIMOVSZKI 1955, 57 a—b. kép, 110).

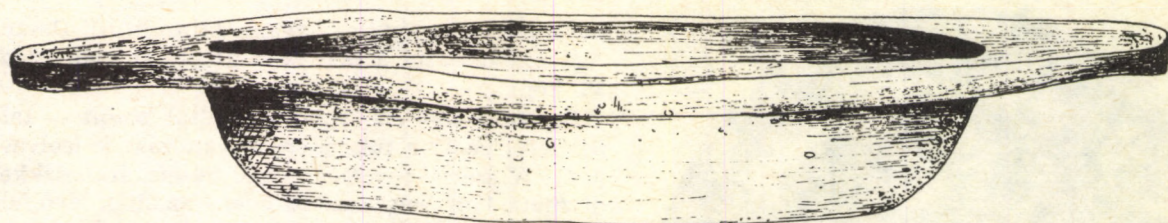
6. A legnépesebb csoportot gyűjteményünkben az igen változatos formájú és nagyságú *tálak* jelentik:

a) Erős lemezből készült a dunaföldvári lelet lapított félgömb alakú, kívül-belül ónozott réztálja (4. kép 1; 16. kép 3). Felül egyenesre vágott peremét az edényfalnál vastagabbra készítették. Külső felületén két-két esztergával készített vékony vonal fut körbe, ezt azonban helyenként a durva, rögzős ónozás csaknem teljesen elfedi. Igen hasonló tálakat Esztergomból ismerünk (FEHÉR 1968, 46—47), egy vízmerésnél, fejésnél, aludttej készítésnél stb. használatos példány pedig a rodopei anyagban fordul elő (PRIMOVSZKI 1955, 43 d. kép, 91).

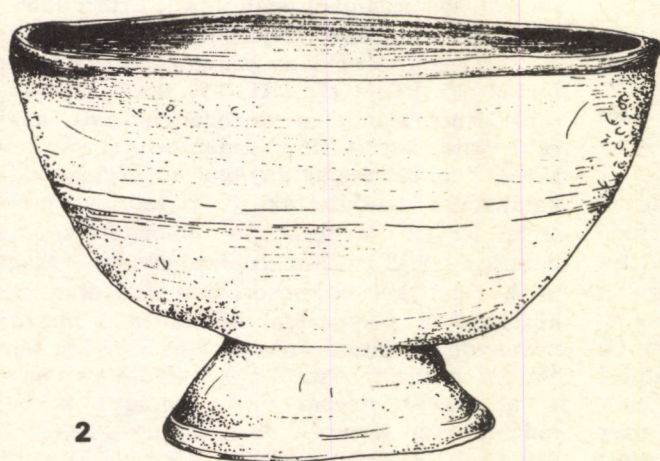
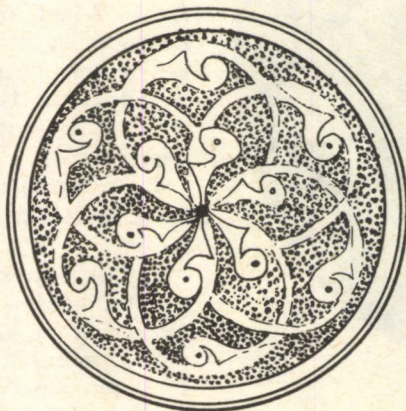
b) Mindkét oldalon vastagon ónozott, nagyméretű réztál került elő a simontornyai vár feltárásánál. Nem túl vastag anyagát esztergálással, majd kalapálással alakították. A vízszintes peremrész szélét 0,8 cm vastagságúra tömörítették, ezzel is biztosítva a 32 cm átmérőjű edény szilárdságát. A tál közepén kettős körkeretben lévő díszítmény a körökkel és pontozással kialakítható mértani és növénydísz sajátos ötvözet. Készítéséhez fémkörzöt és pontozót használtak, s előbbi nyoma mind a tál középpontjában, mind pedig a körbehajló indamotívum közepén megtalálható (9. kép 1; 17. kép 1—2). A végső mintát a körzővel kirajzolt területek érintetlenül hagyásával alakították ki úgy, hogy a körön belül minden más részt sűrűn bepontoztak.

A tálak közepén elhelyezkedő díszítmények — főleg a későbbi balkáni rézművesség termékein —, a geometrikus, növényi mintás és állatábrázolásos motívumokat tekintve, rendkívül gazdagok. Ezen belül is nagy számban fordul elő a középmintáknál a körzővel rajzolt ívelt vagy kiserkesztett, egyenes vonalakkal készített hatágú csillag. A simontornyai tál díszítménye is ebbe a körbe tartozik, ám a későbbi szinte túlburjánzó díszítésekhez képest, annak egy egyszerűbb, mégis oldottabb változatát képviseli (PRIMOVSZKI 1955, 118—154; FEHÉR 1963; 96; SZLAVOV 1974, *passim*).¹⁰

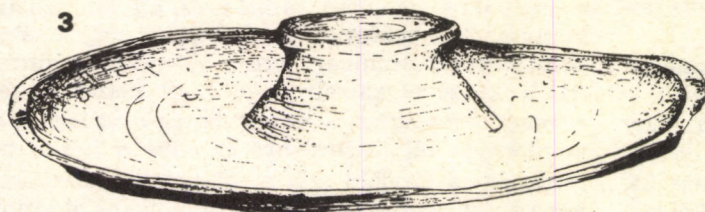
c) Szokatlanul vastag anyagból készült egy — a múzeum gyűjteményében azonosíthatatlan leltári számon szereplő —, ismeretlen lelőhelyű sekély réztál. Egész kiképzése, vízszintesen kihajló keskeny

1

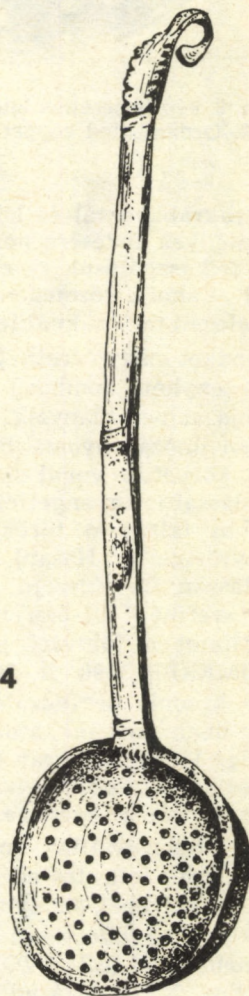

2

3

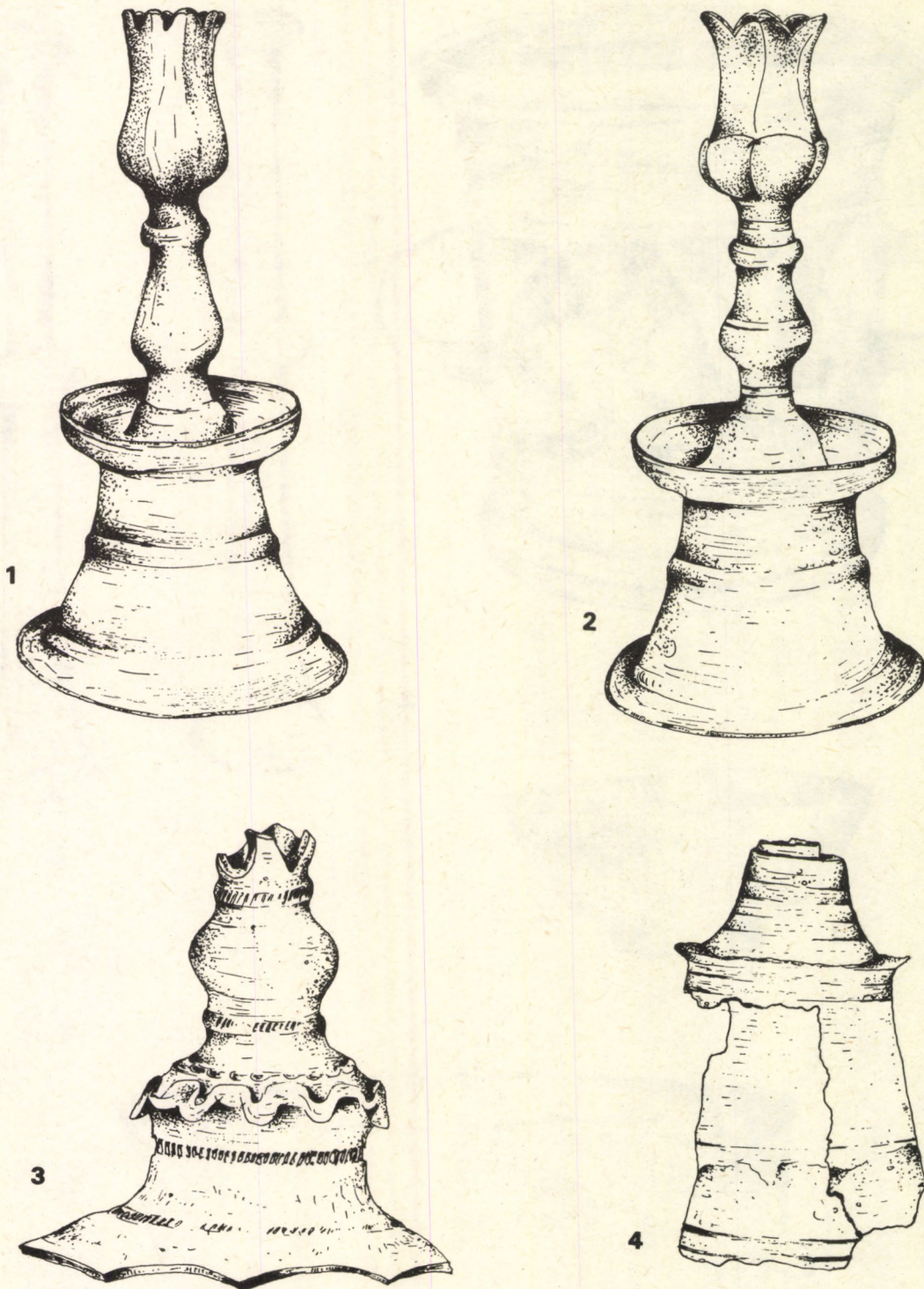
4

9. kép 1. középdiszes réztál a simontornyai várból; 2, 3, 4. talpascésze és rézfedő, valamint szűrőkanál Dunaföldvárról
 Fig. 9. 1. Copper platter with a central decoration from the Simontornya fort; 2, 3, 4. Stemmed cup, copper cover, and sieve spoon from Dunaföldvár

10. kép 1, 2. rézmozsár és törője Dunaföldvárról; 3. mozsártörő Újpalánkról;
 4. talpascésze Dunaföldvárról; 5. kis tepsí a simontornyai várból
 Fig. 10. 1, 2. Copper mortar and pestle from Dunaföldvár; 3. Pestle from Újpalánk;
 4. Stemmed cup from Dunaföldvár; 5. Small baking from the Simontornya fort

11. kép 1. ismeretlen lelőhelyű réz gyertyatartó; 2, 3. réz- és kerámia gyertyatartók Újpalánkról; gyertyatartó töredéke Dunaföldvárról
 Fig. 11. 1. Copper candlestick of unknown site; 2, 3. Copper and pottery candlesticks from Újpalánk; Fragment of candlestick from Dunaföldvár

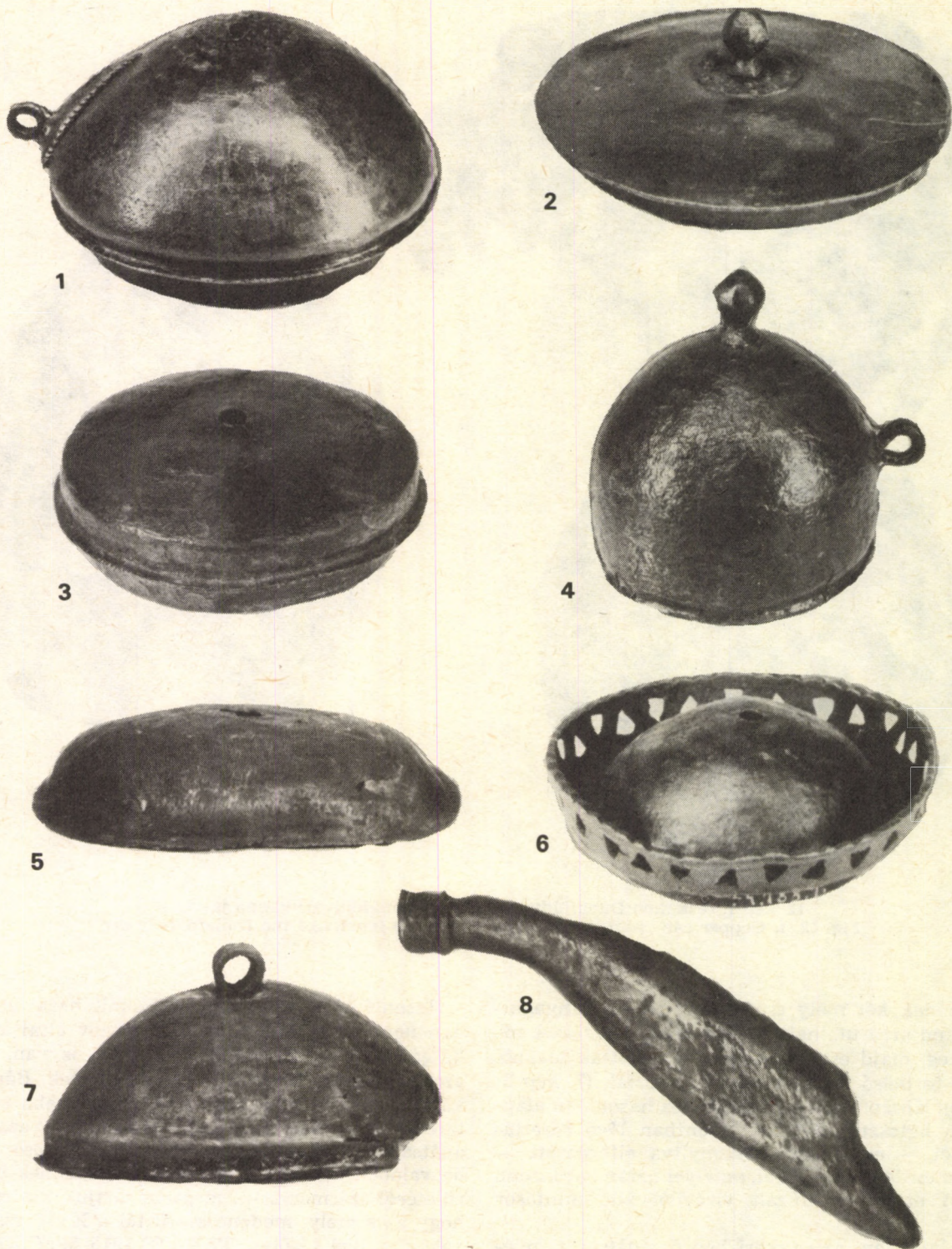
12. kép 1. rézkanna Dunaföldvállról; 2, 3. a dunaföldvári kanna javítása
Fig. 12. 1. Copper can from Dunaföldvár; 2, 3. The repairs of the Dunaföldvár can

peremének két mély csatornája, felületi anyaghibái mind arra utalnak, hogy formáját öntéssel adták meg, majd esztergálással finomították tovább. Külső és belső felületét ezután ónozták (7. kép 2; 8. kép). Középmintája az előbbihez hasonlóan alapvetően hatosztású. A középpontban lévő rozettákat két — egymáshoz viszonyítva elforgatott — hatágú csillag veszi körül, amelyet aztán hat kisebb és hat nagyobb stilizált virágból álló mintasor övez.

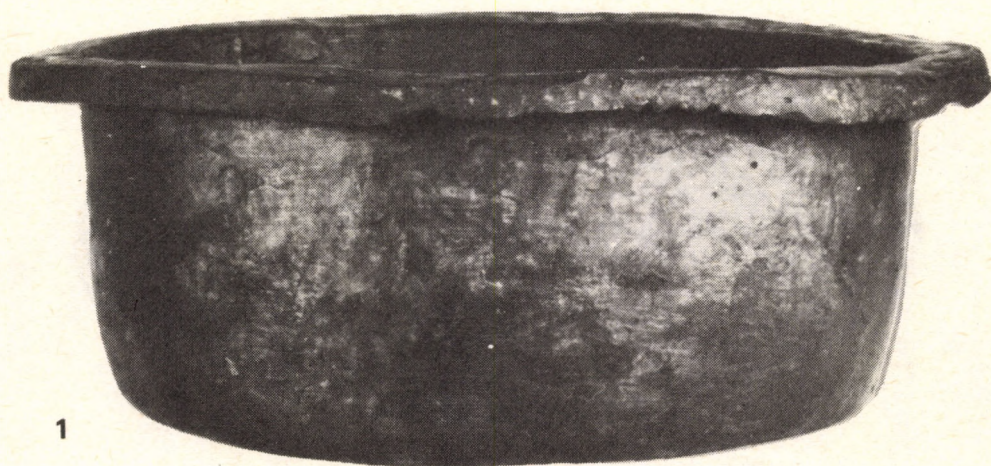
d) Madocsán, az egykori bencés apátság közelében földmunkák közben került napvilágra egy vastag anyagból készített, kihajló peremű réztál (7. kép 1; 17. kép 2, 4). Alacsony, mindössze 0,3 cm-es talpgyűrűjét kalapálással alakították ki, így vastagsága igen változó. Felületén mindenütt látszik a kalapálás nyoma, amelyet esztergálással finomítottak, majd vastagon ónoztak. Belső felületét öt koncentrikus kör díszíti.

Hasonló tálat az ezideig publikált hazai anyagban nem ismerünk, de az A. Szlavov által közölt bulgáriai tálok között több hasonló is van, ezek azonban szinte kivétel nélkül díszítettek. Bár Takáts Sándor és az ő nyomán Csorba Csaba is feltetelez Madocsán egy „török kastélyt”, azaz az apátsági templom török általi megerősítését — s ha valóban volt ilyen, akkor leletünk ennek belterületéről származik —, mégsem tartjuk kizártnak, hogy ez a mély, medenceszerű tál a XVII. századnál valamivel későbbi (TAKÁTS 1915, 59; CSORBA 1974, 33).

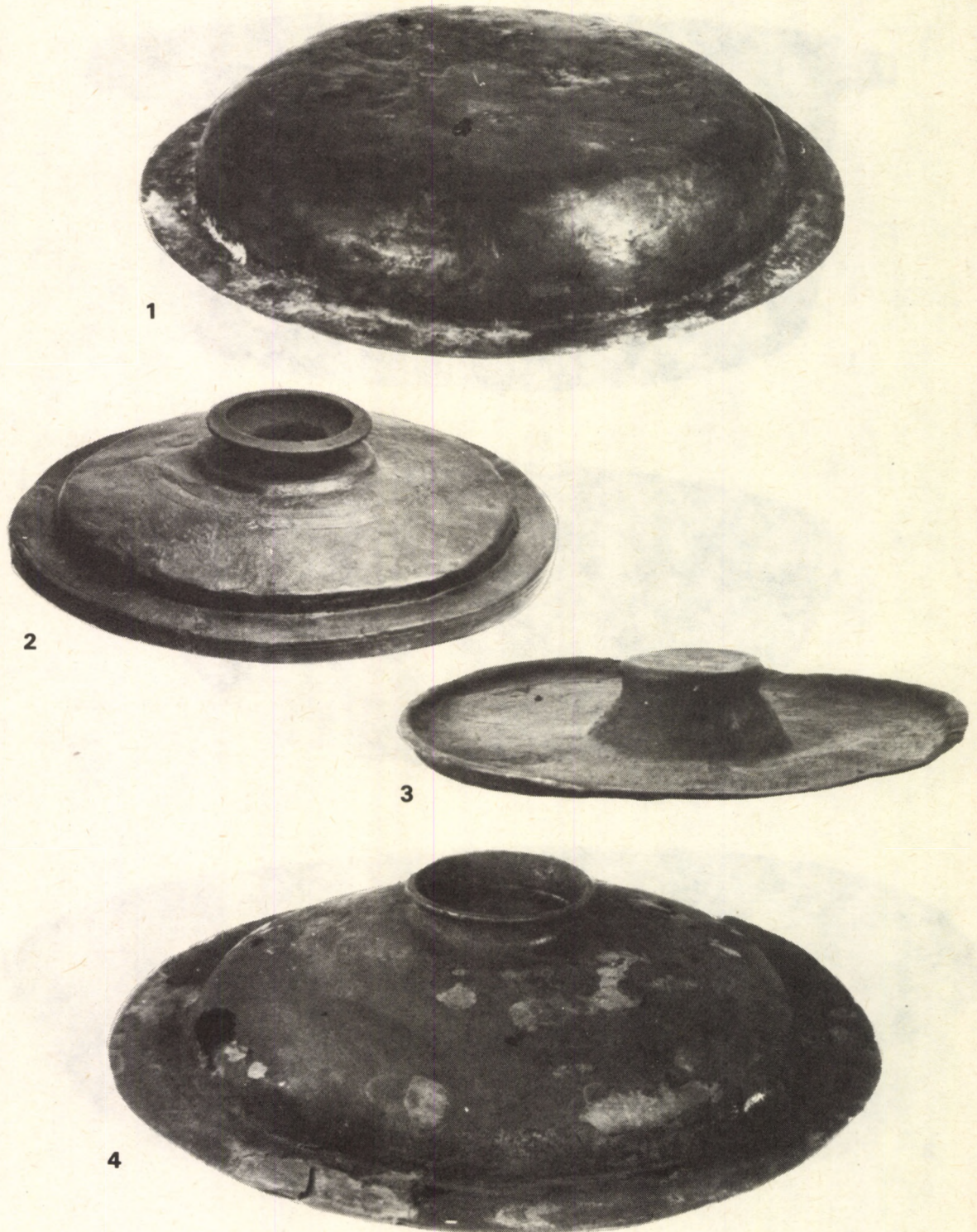
e) Két sekély réztál (tepszi) is található gyűjteményünkben. A Simontornyáról származó kisebb (15,5 cm átm.) mérete alapján a csészék közé sorolható lenne, de egyenes alja és függőleges oldalfala alapján inkább főző edénynek tartjuk (15. kép 5; 18. kép 6). Az ennél jóval nagyobb — 35,5 cm átm. — nagy tepszi a dunaföldvári várásatásból

13. kép Kannafedők. 1, 4, 5, 7. Dunaföldvárról, 2—3. Ismeretlen lelőhelyről
 Fig. 13. Can covers. 1, 4, 5, 7. from Dunaföldvár; 2—3. from unknown site

14. kép 1—3. rézüst és ivócsésze, valamint réztepsi Dunaföldvállról
Fig. 14. 1—3. Copper cauldron, drinking cup and copper baking pan from Dunaföldvár

15. kép 1—4. réz edényfedők a dunaföldvári várból
Fig. 15. 1—4. Copper pot covers from the Dunaföldvár fort

származik (4. kép 3; 14. kép 3). Mindkettő kifejezetten konyhai edény, s elsősorban töltött tésztafélék, rétesek, valamint lángosserű kenyér sütésénél használták őket (FEHÉR 1968, 285).

A jelentősebb értéket képviselő rézedényt fenti közkedvelt ételek készítésénél gyakran pótolták pelyvával durván soványított agyagból égetett agyagtepszikkkel is. Az újpalánki vár feltárásánál ennek több példányát is megtaláltuk.¹¹ Nagyobbik talunkkal megegyező rézből készített darabok pedig az esztergomi anyagból ismeretesek (*ibid.* 52, 57. kép).

7. A török rézedények talán legszebb edénytípusát a *talpas talakat* és *talpas csészéket* gyűjteményünkben mindössze két darab képviseli, s mindkettő a dunaföldvári várból származik.

a) A csonkakúp alakú talpon álló félgömb alakú kehellyel készített csésze a legapróbb részletekig azonos a Magyar Nemzeti Múzeum Pécs-környéki leletből származó csészéjével (FEHÉR 1960, 2. kép 5). Külön készített talpát és kelyhét körbefutó vonalakkal díszítették. Az alsó és felső rész összedolgozása után egy belső oldalról átütött nitt-szeggel is megerősítették. Pontosan illik rá a korábban ismertetett, csonkakúp alakú fogóval ellátott rézfedő (9. kép 2; 18. kép 4).

b) Az előzőhöz hasonlóan esztergályozással alakították a kisebbik, 11 cm szájmérőjű csésze felületét is, de erős károsodása miatt ennek nyoma már csak az edény alján látszik (10. kép 4, 18. kép 4). Legközelebbi párhuzamának az esztergomi Balassa Bálint Múzeum két alacsony talpgyűrűn álló csészéjét tekinthetjük (FEHÉR—PARÁDI 1960, 42. t. 6, 9; FEHÉR 1960, 8. kép 15—16). Mindkét ismertetett csészén közvetlenül az étel elfogyasztásánál használatos étkezési edény volt.

8. A Magyar Nemzeti Múzeum sekély, ívelt oldal falú csészéit Fehér Géza adta közre igen bő hazai és külföldi párhuzamanyag felhasználásával (FEHÉR 1963, 1965, 1975). A jobbára díszes ezüstcsészék között ebben két rézcsésze is szerepel. Ezek egyike (FEHÉR 1975, 58. kép 20) oly nagymértékben hasonlít a dunaföldvári várásatásból származó bordázott felületű, félgömb alakú köldökkel ellátott csészénkhez, hogy annak alapján akár a műhelyazonosság gondolata is felvethető.¹² A külső oldaláról beütött gerezdes díszítésen és a kissé megvastagított perem alatt még jelenleg is látható az egykori ónozás maradványa. A kiemelkedő köldök körül körbefutó vonal attól a hengeres szerszámtól származik, melyre a köldök domborításánál a csészét felfektették (7. kép 4; 14. kép 2).

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének párhuzamként említett csészéjét Fehér Géza a keleti ún. „sifa tasi”-val hozza kapcsolatba. E szerint a dunaföldvári csésze is egy olyan — babonás hiedelmekkel övezett — ivóedénynek számít, melyből ha ittak, megóvott a betegségtől és a szemmelveréstől (FEHÉR 1960, 100; FEHÉR 1965, 183).

9. A dunaföldvári várfeltárásból származik szépen díszített *rézmozsarunk* is, melynek külön jelentőséget ad az, hogy a mozsárral együtt a hozzá tartozó réz mozsárütő is előkerült (10. kép 1; 18. kép 1). A kihajló peremű vastagfalú mozsár talpán, középrészén és peremén több körbefutó mélyedés van, melyet esztergán alakítottak ki, majd a mélyedéseket sűrűn bepontozták. Külső felületén egy 6 cm széles sávon véséssel kialakították a stilizált tulipánból és palmattából váltakozva felépített mintasort, majd a kimaradó részek bepontozásával még inkább kiemelték a díszítményt.¹³

A mozsárhoz tartozó ütő 22,5 cm hosszú, zömök, kissé ívelt (10. kép 2; 17. kép 3). Rossz technikával öntött, felületén számtalan apró lyuk található, keskenyebb végén pedig egy 1,5 cm mély zsugorodási üreg keletkezett. Az újpalánki várból származó másik mozsárütőnk (23 cm hosszú) ugyancsak kissé ívelt, de az előbbinél arányosabb és finomabban megmunkált (10. kép 3; 18. kép 2).

10. A konyhai felszerelés kiegészítő tárgyaihoz tartozik a Dunaföldvár lelőhelyű, 41 cm hosszú *szűrőkanál*, és egy másik, ugyancsak szűrőkanálból származó apró kanálrész is (9. kép 4; 17. kép 3; 5). Használatuk módja mai megfelelőikkel egyező; elsősorban tésztafélék főzésénél használták őket. A fogórész ellapított végén bereszelésekkel díszített, visszahajlított akasztóval ellátott nagyobbik kanál pontos megfelelője Esztergomból is ismert, de nagyjából azonos — főleg csak a felfüggesztés módjában eltérő — szűrőkanál a pécsi múzeum gyűjteményében is megtalálható (FEHÉR 1968, 61. kép, 284—285; FEHÉR 1960, 11. t. 9). A nyél végének szűrőnk esetében is tapasztalt kialakítására jó példákat találunk még a bulgáriai függeszthető, hosszú nyéllal ellátott vízmerő edényeknél, az ún. cserpakoknál is (SZLAVOV 1974, 268—269. kép 212).

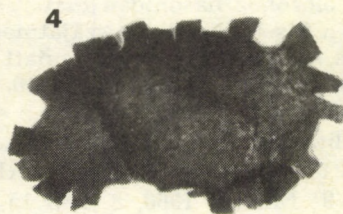
11. Törökkori gyűjteményeinek igen szép darabjai a tulipánkehely alakú felsőrészrel készített *réz gyertyatartók*, melyek a korszak feltárásainak is elég gyakori leletei. Az újpalánki várból származó példány erős tűzben megégett, a cseppfogó tányér középpontjába forrasztott felsőrész kiesett a helyéből, s a feltárás során egymástól néhány méternyire kerültek elő; összetartozásuk azonban bizonyos. Felületén jól látható, hogy a csonkakúp alakú alsó rész és a tagolt felső darab egyaránt öntéssel készült, majd felületüket esztergálták (11. kép 2; 19. kép 2). Különösen a tulipánkehely szépsége a szembetűnő. A nagyszámú hasonló tárgy között is ritkán fordul elő, a csészelevelek és a virág szirmainak ilyen hangsúlyozott és gondos kimunkálása. Legközelebbi párhuzamként a füleki várban talált gyertyatartó felső részét említhetjük, míg a szekszárdi múzeum másik — lelőhely nélküli gyertyatartója egyszerűbb (11. kép 1; 19. kép 1), és inkább a pécsi és esztergomi példányokkal, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum hal-ábrázolásos réz gyertyatartójával mutat rokonságot.¹⁴ Mindkettő

1

2

4

3

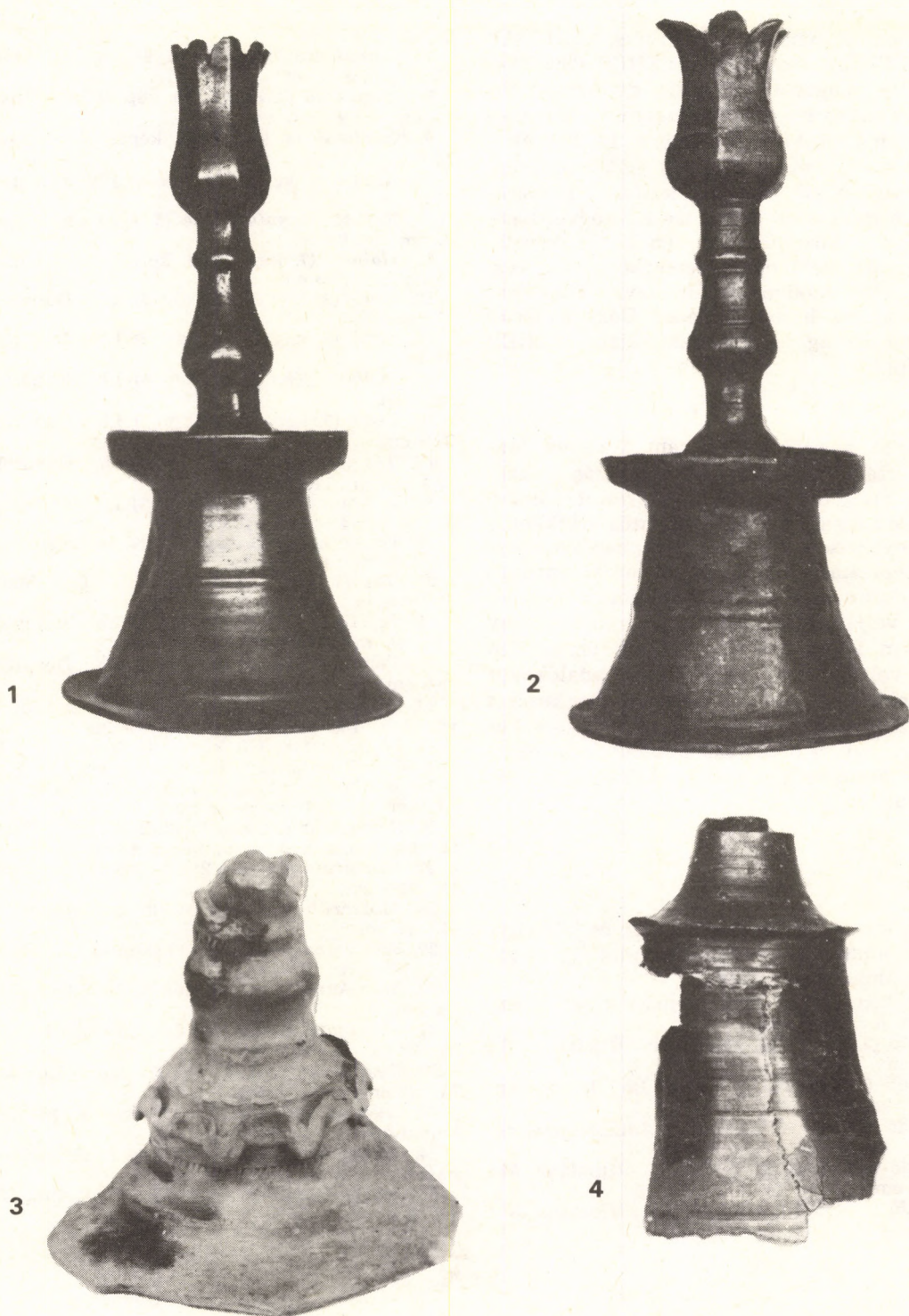
16. kép 1. török nyelvű névfelirat a dunaföldvári vár egyik rézfedőjén;
 2—3. habüst és óozott réztál Dunaföldvállról; 4. edényjavító folt Újpalánkról
 Fig. 16. 1. Turkish name inscription on a copper pot cover from the Dunaföldvár fort;
 2—3. Whipping cauldron and tin plated copper platter from Dunaföldvár; 4. Vessel
 repair spot from Újpalánk

17. kép 1—2. középdiszes tál a simontornyai várból; 3, 5. szűrőkanál és szűrőkanál feje Dunaföldvállról; 4. ónozott réztál Madocsáról
 Fig. 17. 1—2. Platter with central decoration from the Simontornya fort; 3, 5. Sieve spoon and spoon part of sieve spoon from Dunaföldvár; 4. Tin plated copper platter from Madocsa

18. kép 1, 3. rézmozsár és törőfeje Dunaföldvárról; 2. mozsártörő Újpalánkról;
 4—5. talpascészék Dunaföldvárról; 6. kis tepsi Simontornyáról
 Fig. 18. 1, 3. Copper mortar and pestle from Dunaföldvár; 2. Pestle from Újpalánk;
 4—5. Stemmed cups from Dunaföldvár; 6. Small baking pan from Simontornya

19. kép 1. ismeretlen lelőhelyű réz gyertyatartó; 2, 3. réz- és kerámia gyertyatartó Újpalánkról; 4. gyertyatartó töredéke Dunaföldvállról

Fig. 19. 1. Copper candlestick of unknown site. 2, 3. Copper and pottery candlestick from Újpalánk. 4. Fragment of candlestick from Dunaföldvár

felületén ónozás nyoma figyelhető meg (KALMÁR 1959, 27. t.; FEHÉR 1960, 11. t. 5; FEHÉR 1968, 69—72. kép). Jóval magasabb lehetett, de ugyanilyen felépítésű az a gyertyatartó, melynek töredéke Dunaföldváron került elő (11. kép 4, 19. kép 4).

A palánki várból származó, s egy szükségű szűrke korszó töredékéből készített kerámia gyertyatartót, csupán mint a tulipánforma közkedveltségének bizonyítékát közöljük (11. kép 3; 19. kép 3).

12. A fogazott szélű ovális lemez kivágás a rézedények legősibb módon történt javításánál volt használatos. Ehhez hasonlót Fehér Géza ismertet az esztergomi anyag egyik ónkannáján. (FEHÉR 1968, 31. kép).

* * *

A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum fentiekben ismertetett rézedényei a hódoltság időszakában nem annyira reprezentatív, mint inkább hasznos — de a maga idejében jelentős értékkel is bíró — edénytípusait képviselik. A helybenkészítés vagy importálás — a törökkor tárgyi anyagával kapcsolatosan igen gyakran felmerülő — kérdéséhez úgy véljük, elhamarkodott lenne e néhány tárgy kapcsán hozzászólnunk. Célunk elsősorban nem is ez volt, hanem hogy újabb adalékokat szolgáltatassunk — a korábbi években megkezdett publikációs tevékenység nyomdokán járva — a kutatás számára egy, a hódoltság időszakában jelentős szerepet játszó terület tárgyi emlékéanyagának közreadásával.

Függelék

A cikkben szereplő tárgyak méretre és lelőhelyre vonatkozó adatait a közlési sorrendet figyelembe véve az alábbiakban adjuk:

1. *Kanna* (1. kép; 12. kép 1) Lh.: Újpalánk. M.: 31 cm, f. á.: 18 cm, sz. á.: 7,4—9 cm.
2. *Kannafedő* (3. kép 1; 13. kép 1) Lh.: Újpalánk. M.: 5,3 cm, á.: 9 cm.
3. *Kannafedő* (3. kép 2; 13. kép 2) Lh.: Ismeretlen. Á.: 9,5 cm, m.: 3,6 cm.
4. *Kannafedő* (3. kép 3; 13. kép 3) Lh.: Ismeretlen. Á.: 8,8 cm, m.: 3,1 cm.
5. *Kannafedő* (3. kép 4; 13. kép 4) Lh.: Újpalánk. M.: 6,8 cm, á.: 6,4 cm.
6. *Kannafedő* (3. kép 5; 13. kép 5) Lh.: Újpalánk. M.:

2 cm, á.: 9,3 cm.

7. *Kannafedő* (3. kép 6; 13. kép 6) Lh.: Dunaföldvár. M.: 3 cm, á.: 9 cm.

8. *Kannafedő* (3. kép 7; 13. kép 7) Lh.: Újpalánk. M.: 4,8 cm, á.: 9,3 cm.

9. *Kiöntőcső* (3. kép 8; 13. kép 8) Lh.: Újpalánk. H.: 14 cm.

10. *Rézüst* (4. kép 2; 14. kép 1) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 29,5 cm.

11. *Rézüst peremtöredéke* (5. kép) Lh.: Újpalánk. H.: 22 cm, m.: 8 cm.

12. *Habüst* (7. kép 3; 16. kép 2) Lh.: Újpalánk. M.: 14 cm, szá.: 25 cm.

13. *Fedő* (9. kép 3; 15. kép 3) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 17 cm.

14. *Fedő* (6. kép 2; 15. kép 2) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 21 cm.

15. *Fedő* (6. kép 4; 15. kép 4) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 29,5 cm.

16. *Fedő* (6. kép 1; 15. kép 1) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 27,5 cm.

17. *Tál* (4. kép 1; 16. kép 3) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 10,4 cm, m.: 11,5 cm.

18. *Tál* (9. kép 1; 17. kép 1—2) Lh.: Simontornya. Á.: 32 cm, m.: 4 cm, fá.: 18 cm.

19. *Tál* (7. kép 2; 8. kép) Lh.: Ismeretlen. Á.: 18,5 cm, m.: 2,5 cm, fá.: 14,4 cm.

20. *Tál* (7. kép 1; 17. kép 2, 4) Lh.: Madocsa. Á.: 29,7 cm, tá.: 16,9 cm.

21. *Tepsi* (15. kép 5; 18. kép 6) Lh.: Simontornya. Á.: 15,5 cm, m.: 4,3 cm, fá.: 13 cm.

22. *Tepsi* (4. kép 3; 14. kép 3) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 35,5 cm, m.: 5 cm, fá.: 29 cm.

23. *Talpas csésze* (9. kép 2; 18. kép 4) Lh.: Dunaföldvár. Szá.: 16,5 cm, tá.: 9 cm, m.: 10 cm.

24. *Talpas csésze* (10. kép 4; 18. kép 4) Lh.: Dunaföldvár. M.: 5,5 cm, szá.: 11 cm, tá.: 5,5 cm.

25. *Bordázott csésze* (7. kép 4; 14. kép 2) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 17,4 cm, m.: 3,7 cm.

26. *Rézmozsár* (10. kép 1; 18. kép 1) Lh.: Dunaföldvár. M.: 14,7 cm, szá.: 14,5 cm, tá.: 11,6 cm.

27. *Mozsárütő* (10. kép 2; 18. kép 3) Lh.: Dunaföldvár. H.: 22,5 cm.

28. *Mozsárütő* (10. kép 3; 18. kép 2) Lh.: Újpalánk. H.: 23 cm.

29. *Szűrőkanál* (9. kép 4; 17. kép 3) Lh.: Dunaföldvár. H.: 41 cm, á.: 10,3 cm.

30. *Szűrőkanál feje* (17. kép 5) Lh.: Dunaföldvár. Á.: 6,1 cm.

31. *Gyertyatartó* (11. kép 2; 19. kép 2) Lh.: Újpalánk. M.: 22 cm, tá.: 10,5 cm.

32. *Gyertyatartó* (11. kép 1; 19. kép 1) Lh.: Ismeretlen. M.: 22 cm, tá.: 11,3 cm.

33. *Gyertyatartó töredék* (11. kép 4; 19. kép 4) Lh.: Dunaföldvár. M.: 12 cm.

34. *Cserép gyertyatartó* (11. kép 3; 19. kép 3) Lh.: Újpalánk. M.: 8,5 cm, sz.: 9,5 cm.

35. *Javitó folt* (16. kép 4) Lh.: Újpalánk. H.: 4,7 cm, sz.: 2,7 cm.

Jegyzetek

1. Szinte egyetlen jelentős kivétel ez alól Csalog Józsefnek a Szekszárdtól mintegy hat kilométerre délre, az elpusztult Ete község helyén végzett feltárása, mely igen értékes hódoltságkori anyagot eredményezett (CSALOGVITS 1937).
2. A kanna nagyon sérült állapotban, több darabban került a múzeumba. A fül szegecslyukaival átelle-

nes falrész sajnos teljesen hiányzott. Így lehetett éppen kiöntőcsője is — ám úgy véljük értékelését ez nem befolyásolja számottevően.

3. A kannafedők és kupakok felerősítésének egy másik módja is ismert. Ennél a fül átfúrt nyúlványán nem lánc, hanem egy tengelyen billenthető apró pánt helyezkedik el, melyet a kannafedőre szegecseléssel

- rögzítenek (ld. erreSZL AVOV 1974; FEHÉR 1960, 13—14; FEHÉR 1975, 24, 69, 74. kép).
4. Ismeretlen lelőhelyű példányunk (3. kép 2, 13. kép 2) a többinél jóval laposabb. Ez, valamint a rögzés lehetőségének hiánya esetleg arra utalhat, hogy nem kanna, hanem más formájú rézedény fedője volt.
  5. A csőhossz kérdésében az ad némi bizonytalanságra okot, hogy az alsó végződés roncsolt, s így befejezettsége sem bizonyos. Csupán arányaiból gondoljuk, hogy hossza nem haladhatta meg jelentősen a jelenlegit.
  6. Fehér Géza hivatkozik munkájában (FEHÉR 1968, 284) a H. Z. Koşay által ismertetett jellegzetes törökországi példányokra (KOŞAY 1957, 1—29. t., 7—28).
  7. Hasonló fedős rézedényeket Primovszki ismertet nagy számban az újabb bulgáriai anyagból (PRIMOVSZKI 1955, 41. kép b, 42. kép a).
  8. A dunaföldvári Öregtorony feltárásának végeztével, tereprendezés közben került elő az a rézedény lelet, melyből az itt közölt üst, talpascészék és fedők, valamint lapított gömbszelet alakú tál származnak. A többi Dunaföldvár lelőhelyű réztárgy (ld. a függelékben!) az ásátás során látott napvilágot. Valamennyi közlésre történő átengedéséért az ásátást vezető Kozák Évának mondunk köszönetet.
  9. A budai vilájet 1601. március 21. és november közötti időszakról készített bevételi és kiadási naplója az 1601. május 14-i kiadások között említi a földvári Hüszein Aga 20 gurusos — azaz 1300 akcsényi — felvett útielőlegét. A fedő vésetének feloldásáért Fehér Gézának tartozunk köszönettel.
  10. Felépítését tekintve edényünk talán az esztergomi anyagból ismert szélesperemű — de a mienktől eltérően alacsony talpon álló — tállal mutat rokonságot. Középmintáját tekintve pedig egyedül a Magyar Nemzeti Múzeum egyik ezüstcsészéjét ismerjük párhuzamként, melynek középrészét ugyancsak növényi indákká oldódott hatosztatú rozetta díszíti (FEHÉR 1963, 45. kép; FEHÉR 1965, 60—61. kép).
  11. Ezeket ugyanúgy helyben készítették — napon szárítva, majd szabad tűzön kiégetve —, mint az újpalánki várból szintén nagy számban előkerült másik ősi sütőalkalmatosságot — a sütőharangot.
  12. Említésre méltó különbséget egyedül a méreteknél találtunk. A Magyar Nemzeti Múzeum csészéje 14,4 cm átmérőjű és 3—3,2 cm magas, a dunaföldvári pedig 17,5 cm átmérőjű és 4 cm magas.
  13. Ez a növényi mintasor csak az erőteljes, a mozsárral egybeöntött füleknél szakad meg. A képeken is jól megfigyelhető, hogy a bal oldalon lévő fül után a korábbi ritmust elvetve, tulipán vésését kezdték meg palmetta helyett, s ezt a tévedést csak félig-meddig sikerült helyreigazítani. — Mozsarunk felépítését, erős vízszintes tagoltságát figyelembe véve a reneszansz hatást magukon viselő mozsarak közé tartozik. Bár növénymotívumos díszítése inkább a keleti izlést tükrözi — eltérve a felépítésében igen hasonló, s az MNM gyűjteményében lévő XVI. század végi mozsár figurális díszítményétől — nem zárhatjuk ki azt sem, hogy magyar műhely készítménye (LOVAG 1979, 46. kép, 37).
  14. Mindkettő egyaránt 22 cm magas. Az újpalánki példány tulipánkelyhe hatszirmú, az ismeretlen lelőhelyű kelyhe nyolcszirmú virágot utánoz.
  15. A függelékben szereplő rövidítések: M.: magasság, Á.: átmérő, Szá.: száj átmérő, Fá.: fenék átmérő, Tá.: talp átmérő, H.: hosszúság, Lh.: lelőhely.

IRODALOM

- CSALOGOVITS 1937 J. CSALOGOVITS, *Tolna vármegye múzeumának második ásátása török hódołtság alatt elpusztult Ete község helyén*. Néprajzi Értesítő 29 (1937)
- CSORBA 1974 CS. CSORBA, *Erőditett és várrá alakított kolostorok a Dél-Dunántúl török kori végvári rendszerében*. Somogy megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 5. Kaposvár 1974.
- FEHÉR 1960 G. FEHÉR jr., *A Pécsi Janus Pannonius Múzeum hódołtságkori török emlékei*. JPMÉ 5 (1960) 103—146.
- FEHÉR 1963 G. FEHÉR jr., *A Magyar Nemzeti Múzeum lelőhellyel jelölt hódołtságkori ezüstcsészéi*. FolArch 15 (1963) 87—105.
- FEHÉR 1965 G. FEHÉR jr., *A Magyar Nemzeti Múzeum hódołtságkori ezüstcsészéi*. FolArch 17 (1965) 169—199.
- FEHÉR 1968 G. FEHÉR jr., *Esztergomi török vörösrézedények*. KMMK 1 (1968) 273—310.
- FEHÉR 1975 G. FEHÉR, *Török iparművészeti alkotások*. Bp. 1975.
- FEHÉR—PARÁDI 1960 G. FEHÉR jr. — N. PARÁDI, *Esztergom-szenttamáshegyi 1956. évi törökkori kutatások*. Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve 1 (1960)
- KALMÁR 1959 J. KALMÁR, *A füleki (Filakovo) vár XV—XVIII. századi emlékei*. RégFüz II. 4. (1960)
- KOSAY 1957 H. Z. KOSAY, *Türk Etnografya Dergisi II* (1957)
- LOVAG 1979 ZS. LOVAG, *A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon*. Bp. 1979.
- PRIMOVSZKI 1955 A. PRIMOVSKZI, *Mednikarsztvoto v Rodopszkata oblaszt*. Szófia 1974.
- SZLAVOV 1974 A. SZLAVOV, *Medni szcedove*. Szófia 1974.

TAKÁTS 1915
VELICS—KAMMERER 1890

S. TAKÁTS, *Rajzok a török világból II.* Bp. 1915.
A. VELICS — E. KAMMERER, *Magyarországi török kincstári def-
terek II.* Bp. 1890.

COPPER VESSELS OF THE SZEKSZÁRD MUSEUM FROM THE TURKISH OCCUPATION PERIOD

Extract

They were the papers of Géza Fehér published in earlier years that started the reporting and the evaluation of the Turkish materials in Hungarian museums providing an opportunity to describe several neglected objects of this period in different collections (see his papers in the bibliography).

This paper is to follow suit reporting on the Turkish copper vessels and copper kitchen accessories coming from the area of Tolna county and now housed in the collection of the Béni Balogh Ádám Museum of Szekszárd. The majority of the 39 objects introduced come from the archaeological material of the two Tolna county occupied and reinforced stone forts of Simontornya and Dunaföldvár, furthermore from the excavations of the Turkish palisaded fort of Újpalánk (Jeni Palánk). This latter one was built in a strategically important point of the Buda-Constantinople route, four kms north of Szekszárd, the seat of the county of Tolna, in 1596 by Mehmed III. Its finds are especially important for us because it had never come to Hungarian hands till its demolition in 1686, and its residents had been only Turks or Moslems turned south Slavic military personnel and their families to the bitter end.

A find unit that had come to light in course of field work of the finishing phase of the works at the Dunaföldvár fort is outstanding. It contains platters, cups, a copper cauldron, and pot covers. According to the Turkish name inscription of one of the pot covers (Sahib-i Hüseyin Aga bin Hasan) it belonged to the household of Aga Hüseyin, the son of Hasan. According to a document data Aga Hüseyin served as an equestrian officer in the

palisaded fort of Dunaföldvár in 1601 (VELICS—KAMMERER 1890, 703). Close parallels of engraving the owner's name onto the vessels can be found in the ethnographic material of Bulgaria that was made under much longer Turkish rule (SLAVOV 1974, Figs. 33, 35, 36, 41, 307; PRIMOVSKI 1955, Fig. 57 a—b, 110).

The ribbed copper drinking cup with a concave omphalos belongs to the vessels that are attributed with superstitious beliefs (Fig. 7:4, 14:2). Géza Fehér had proved of a very similar cup of the Hungarian National Museum that the use of this drinking utensil called „sifa tasi” prevents the owner from the „evil eye” and sickness (FEHÉR 1960, 100; FEHÉR 1965, 183).

The shape of the copper mortar reported among the kitchen accessories belongs to the circle of mortars under Renaissance influence concerning its proportions. Its floral decoration reflects rather the eastern tastes and controversially from the figurative ornamentation of the Hungarian mortar from the end of the 16th century that is considered a parallel, the fact cannot be excluded that it is the product of a Hungarian workshop (LOVAG 1979, Fig. 46, 37).

Summarizing it can be stated that the introduced objects represent the more rare, more expensive metal vessels and not the more generally used and less expensive pottery vessels. Within the category, however, they do not belong to the more ornamented, more elegant versions but to the simpler ones used by people of the middle class.

A. Gaál